

Schwarz, Michal; Blažek, Václav

Tunguzské jazyky – přehled, klasifikace, současný stav

Linguistica Brunensia. 2012, vol. 60, iss. 1-2, pp. [147]-170

ISBN 978-80-210-5883-5

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118229>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MICHAL SCHWARZ & VÁCLAV BLAŽEK

TUNGUZSKÉ JAZYKY – PŘEHLED, KLASIFIKACE, SOUČASNÝ STAV

Abstract

The article presents survey and new demographic data of Tungusic languages with comparison of their classification models and practical bibliography.

Keywords

Tungusic languages; survey; classification models; phonetic correspondences

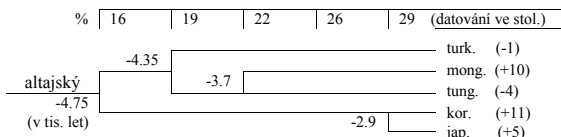
Nejmenší skupina altajských jazyků je rozšířena na Dálném Východě v Rusku a v Číně. Celkový počet mluvčích nepřevyšuje 50.000 až 75.000 osob. Rozmezí uvádíme kvůli nerovnoměrné a většinou jen částečné znalosti jazyka u mluvčích. Počet lidí, kteří tunguzské jazyky ovládají velmi dobře, je ještě násobně nižší. U osob středního a mladého věku mateřštinu nahrazuje čínština nebo ruština a všechny tunguzské jazyky jsou snad s výjimkou sibe ohrožené. Tunguzové ale zanechali výraznou stopu ve světové historii. Džurčeni v 11. až 12. století ovládli severní Čínu a jejich texty a nápisy se dočkaly uspokojivé fonetické interpretace teprve v posledních dekáдах (hlavně Kane 1989). Mandžouové v Číně vytvořili poslední císařskou dynastii Qing (1644–1911) a zanechali tak bohatou literaturu, že dosud není plně katalogizována (Li 2000); po ovládnutí Číny se rychle sinizovali a v druhé polovině 20. století se očekávalo, že jejich jazyk vymře. Nicméně dnes ho stále ovládají nejstarší obyvatelé několika vesnic v čínské provincii Heilongjiang a díky zvláštnímu státnímu ochrannému programu jej pro zachování vyučují děti v místních školách. Předkládanou studii navazujeme na analogické články o mongolských a turkických jazycích (Schwarz – Blažek 2010, 2011). Po modelech klasifikace uvádíme historicko-srovnávací fonetiku tunguzských jazyků a demografický přehled. Důraz na stav v Číně vychází z nové literatury a poznatků přímo z tunguzských oblastí severovýchodu ČLR. Jména jazyků v souvislém textu počešťujeme a čínská jména uvádíme ve standardním přepisu *pin-yin* s českými koncovkami. Tunguzské jazyky jsou ohrožené a vyžadují akutní pozornost badatelů. Místo závěru proto uvádíme podrobnější seznam literatury; předem lze upozornit na srovnávací tunguzský slovník: Doerfer – Knüppel 2004.

Poznámka k písmům: z Tunguzů psali nejdříve Džurčeni, kteří sestavili vlastní fonetické písmo podle kitanského (grafika založena na čínských znacích) roku 1120. Známé nápisy pochází později z let 1185–1413 (Kane 1989, x), Tunguzové tedy zanechali písemné památky dříve než v ujugurském písmu Mongolové. Druhý typ písma procházející všemi altajskými jazykovými skupinami převzali Mandžuoové v linii: sogdijské → staroujugurské → mongolské → mandžuské. Minimálně 2 sousední písma se užívala vždy paralelně. U všech čtyř typů je znám způsob zápisu hlavně svise shora dolů. Mandžuským písmem se tak píše dodnes, u starších typů nebyl / není vyloučen vodorovný zápis. V první fázi přejímky se jen použil starší typ písma k fonetickému záznamu druhého jazyka a až v další fázi se ustaloval vlastní nový rukopisný či tiskový styl. Slova neliterárních jazyků se občas zapisovala písmem místního majoritního etnika (v Číně evenkština písmem mongolským, goldština písmem mandžuským atp.). Historicky poslední písma tunguzských jazyků se zaváděla ve 20. století: v SSSR 1931 jen na krátko latinka a od r. 1937 ji nahrazovala azbuka. V Číně se pro lingvistické účely tunguzské texty zapisují i latinkou (pinyin) nebo profesionálněji fonetickou abecedou IPA.

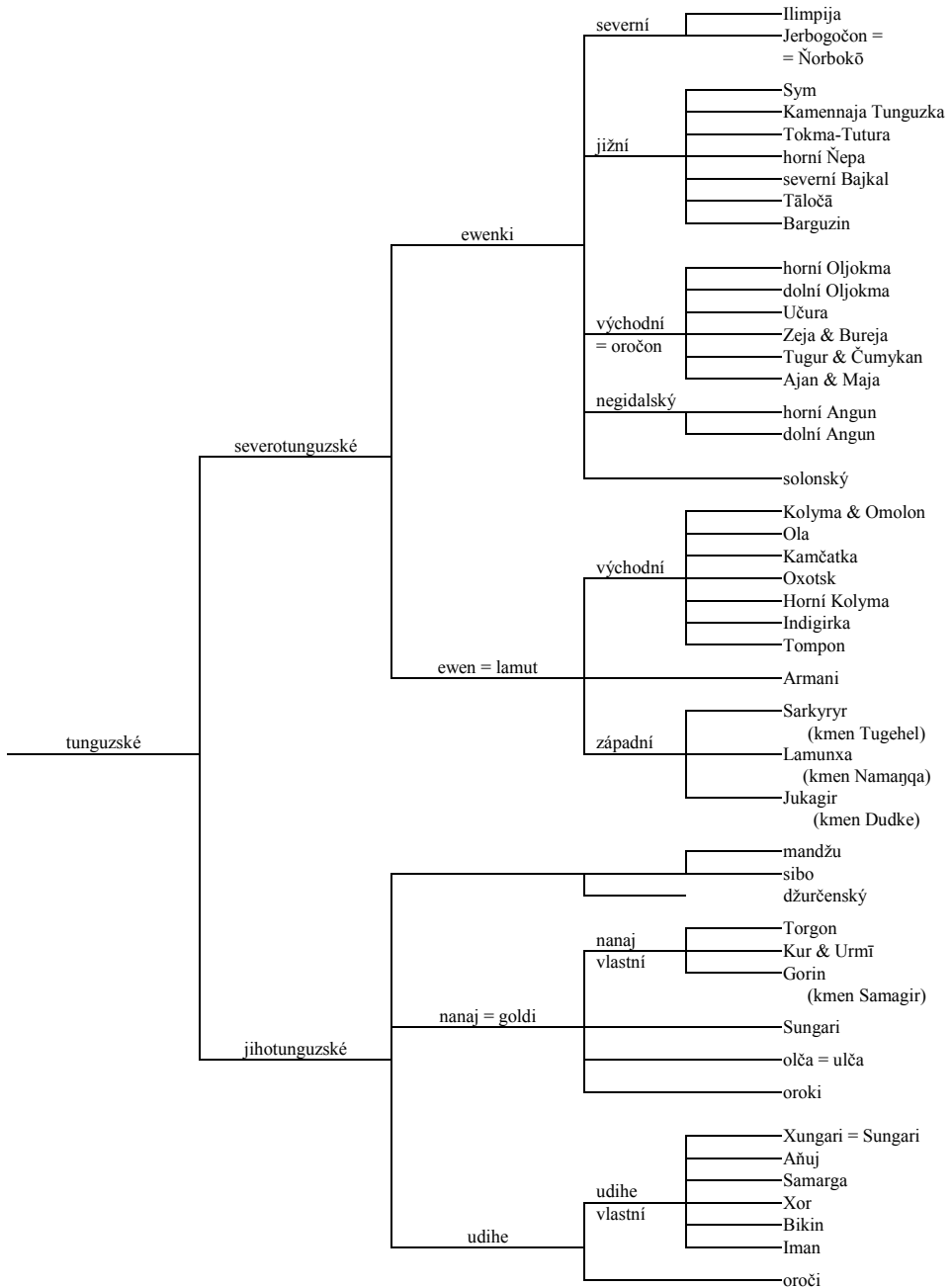
1 Klasifikace tunguzských jazyků

Genetickou pozici tunguzských jazyků lze nejprve znázornit dosud jedinou glottochronologickou analýzou všech altajských jazyků (EDAL 2003, 234). Autoři vstupních dat S. Starostin, A. V. Dybo(vá) a O. Mudrak publikovali jen tabulku s procenty korespondencí mezi rekonstruovanými prajazyky. Tyto výsledky však mohou být znázorněny v odpovídajícím stromovém diagramu (pro rekonstruované prajazyky je užita projekce do současnosti v závislosti na datování dečních jazyků - viz sloupec zcela vpravo):

%	mong.	tung.	kor.	jap.
turk.	25/20.0	25/16.9	17/13.8	19/14.4
mong.		29/22.3	18/16.6	22/18.9
tung.			23/17.9	22/16.0
kor.				33/28.6

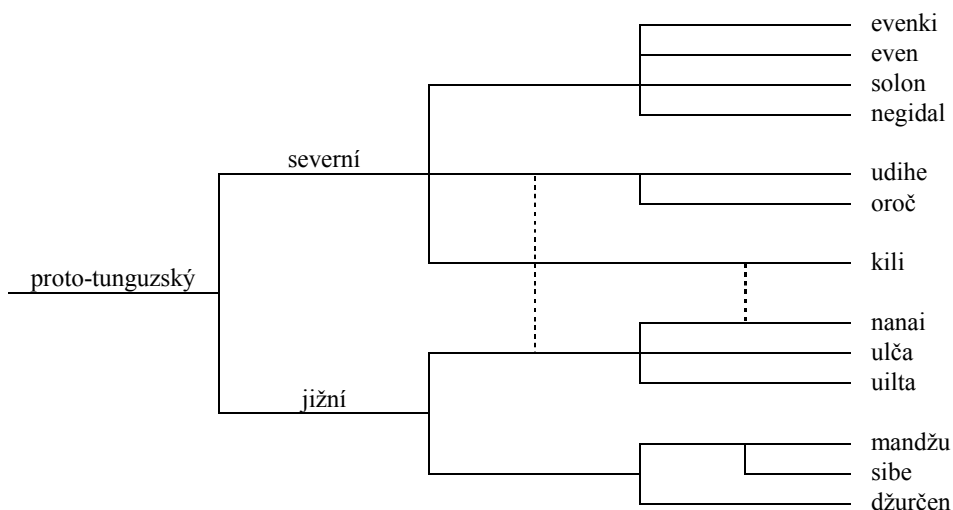

Nejpodrobnější geografickou klasifikaci tunguzských jazyků shrnula Cincius[ová] (1949, 12–13), z ní vycházejí i Benzing (1955, 9–10) a Menges (1968a, 27). Velká písma indikují geografická jména, podle nichž jsou zpravidla jednotlivé dialekty pojmenovávány.

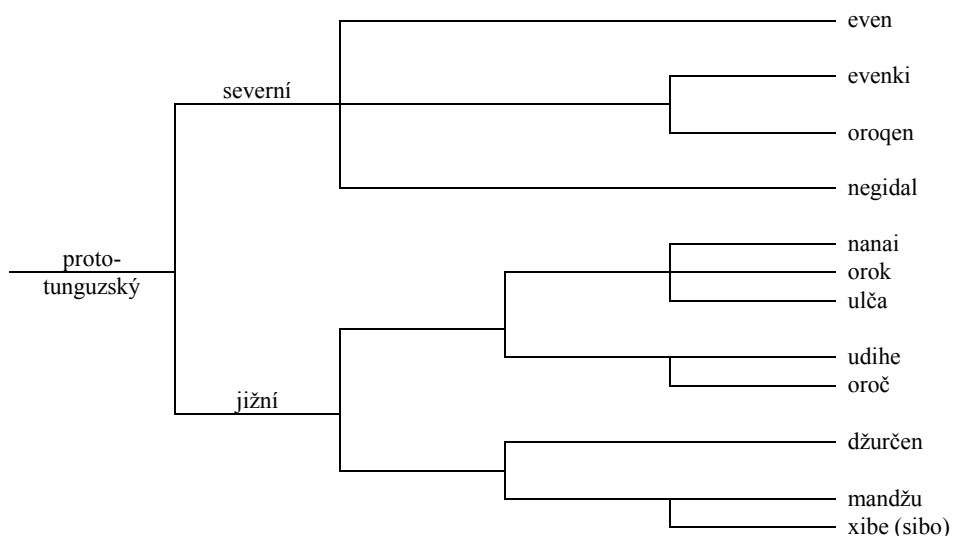

Pozn.: Velká písmena označují geografická jména, podle nichž jsou nazvány dialekty a dílčí nářečí. Malá písmena signalizují konkrétní jazyky.

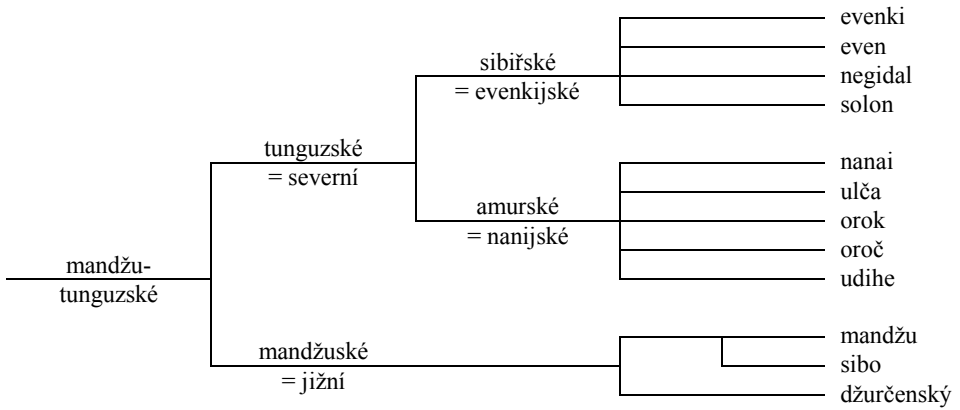
S. Georg (2004) navrhuje klasifikaci, která se příliš neliší od předchozího modelu. Novinkou je pozice jazyků udihe a oroč, které pokládá za přechodové mezi severní a jižní větví. Podobnou pozici má mít i jazyk kili (tj. drobné skupiny Goldů v Číně, v čínské etnonymii Hezhe), který byl dříve klasifikován jako nanajský dialekt.

Tradičně geograficky pojatou klasifikaci předkládá i M. P. Lewis v posledním 16. vydání kompendia *Ethnologue* (2009)

Především z gramatických kritérií vychází O. N. Sunik (1968, 54), který rozděluje tunguzské (v jeho terminologii mandžu-tunguzské) jazyky na severní větev tunguzskou a jižní mandžuskou:

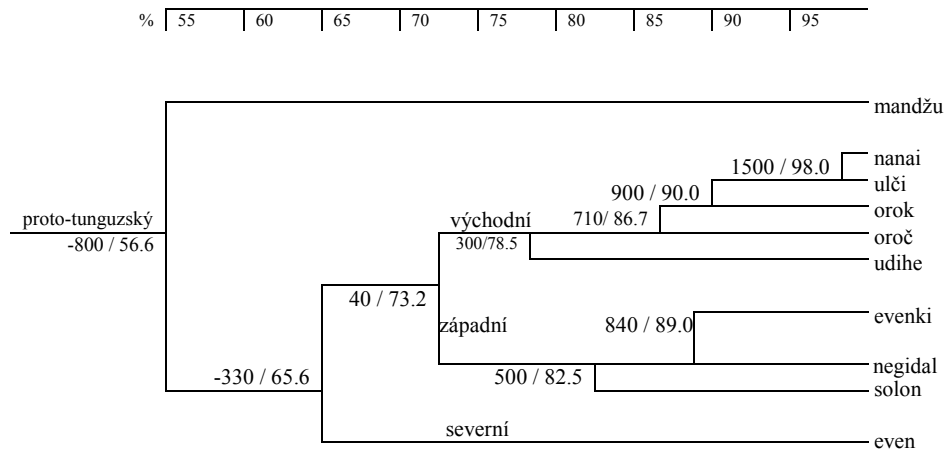

Sunikovu klasifikaci potvrzují i klasifikační modely založené na kvantitativních metodách:

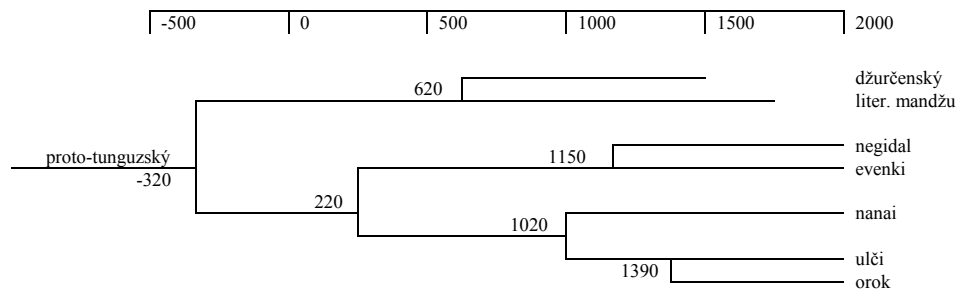
Nejpodrobnější lexikostatistickou analýzu tunguzských jazyků publikoval Vovin (1993).

	even	solon	negidal	evenki	udihe	oroč	orok	ulči	nanai
mandžu	45	53	54	55	57	60	60	62	63
ewen		70	75	68	64	63	62	61	62
solon			82	83	71	72	70	72	70
negidal				89	75	80	75	78	76
ewenki					73	75	68	72	71
udihe						87	75	77	75
oroč							85	89	86
orok								92	88
ulči									98

Vovinovy výsledky lze proložit následujícím grafem:

Poněkud mladší výsledky obdržel Starostinův tým, uplatňující ‘rekalibrovanou’ glottochronologii, i když jen na 7 tunguzských jazycích; cenné je, že byl zahrnut i první tunguzský literární jazyk – džurčenský:

2 Historicko-srovnávací fonetika tunguzských jazyků

(viz Dybo – Starostin 2003, 156–163)

Tabulka 1: Korespondence mezi konsonanty v tunguzských jazycích

tung.	evenki	even	solon	negidal	oroč	udihe	ulča	orok	nanai	mandžu	džurčen
*p-	h ⁻¹	h ⁻²	ø-	x-	x ⁻³	x ⁻⁴	p-	p-	p-/f ⁵	f-	f-
*p ⁶	p/w/ø	b/w/ø	b/w/g	p/w/ø	p/w/ø	f/w	p/b	p/f/b	p/f/b	f/b	f
*b-	b-	b-	b-	b-	b-	b-	b-	b-	b-	b-	b-
*b ⁷	w/ø	w/ø	w/ø	w/ø	b/w/ø	b/w/ø	b/w/ø	b/w/ø	b/w/ø	b/f/w/ø	b/w
*m-	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
*m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m ⁸	m
*t-	t	t	t	t	t ⁹	t ⁹	t ⁹	t ⁹	t ¹⁰	t ¹⁰	t ¹⁰
*t	t	t	t	t	t ⁹	t ⁹	t ⁹	t ⁹	t ¹⁰	t ¹⁰	t ¹⁰
*d-	d	d	d	d	d ¹¹	d ¹¹	d ¹¹	d ¹¹	d ¹²	d ¹²	d ¹²
*d	d	d	d	d	d ¹¹	d ¹¹	d ¹¹	d ¹¹	d ¹²	d ¹²	d ¹²
*s-	s ⁻¹³	h ⁻¹⁴	s ⁻¹⁵	s-	s-	s-	s-	s-	s-	s-/š-	s-
*s	s ¹³	s ¹⁶	s ¹⁵	s	s	s, h	s	s	s	s	s
*n-	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
*n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
*l ⁻¹⁷	l/n	l/n	l/n	l/n	l/n	l/n	l/n	l/n	l/n	l/n	l/n
*l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l
*r	r	r	r	j, ø	j, ø	j, ø	r	r	r	r	r
*č-	č-	č-	š-	č-	č-	c-	č-	č- > t-	č ⁻¹⁸	č-	č-
*č	č	č	š	č	č	s	č	č > t	č	č	č
*š-	š-	š-	š-	š-	š-	š-	š-	š- > d-	š ⁻¹⁹	š-	š-
*š	š	š	š	š	š	š	š	š > d	š ¹⁹	š	š
*š ⁻²⁰	č	č	š	č	č	c	č	č > t	č	š/s	s, c
*š ²⁰	č	č	š	č	č	s	č	č > t	č	š/s	s, c
*ń ⁻²¹	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń
*ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń	ń
*j	j, ø ²²	j, ø ²²	j, ø ²²	j, ø ²²	j, ø ²²	j, ø ²²	j, ø ²²	j, ø ²²	j, ø ²²	j, ø ²²	j, ø ²²
*k-	k-	k-	k-/x-	k-	k-	k-	k-	k-	k-	k-/x-	k-
*k ²³	k	k	k/x/γ/ø	k/x	k/x/ø	k/x/γ/ø	k/ø	k/ø	k/ø	k/x	k/x
*g-	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g
*g ²⁴	γ	γ/w/j/ø	γ/w/j/ø	γ/w/j/ø	γ/w/j/ø	γ/w/j/ø	γ/w/j/ø	γ/w/j/ø	γ/w/j/ø	γ/w/j/ø	γ/w
*x-	ø	ø	ø	ø	ø	ø	x/s ⁴	x/s ⁴	x/s ⁴	ø/x ²⁵	h
*x ²⁶	k	k	k/x/γ/ø	k/x	k/x/ø	k/x/γ/ø	x/ø	x/ø	x/ø	k/x	k/x
*ŋ-	ŋ	ŋ	ŋ	ŋ, ni-	ŋ/ń/m ²²	ŋ/ń/m/w ²²	ŋ/ń/m/w ²⁷	ŋ/m/w ²⁷	ŋ/m/w ²⁸	g/w ²⁹	g/w/ŋ ²⁹
*ŋ	ŋ	ŋ	ŋ	ŋ	ŋ, ø	ŋ, ø	ŋg, ø	ŋg, ø	ŋg, ø	ŋg, m	ŋ, m

Poznámky: 1. $\emptyset$ v severobajkalském dialektu. 2. $\emptyset$ - v armanském a kamčatském dialektu. 3. Sporadicky *s*- před *-i-*. 4. *s*- před **-i-* a **-ia-*. 5. *p*- v literární nanajštině a dialektu naixi; *f*- v dialektu bikin; v kur-urmi obvykle *x*-, ale objevuje se též *f*-, nejspíše v důsledku mezidialektové interference (kur-urmijský dialekt historicky patří spíše do severní větve tunguzských jazyků než do nanajského dialektového kontinua). 6. Intervokálnícké **-p-* je zpravidla stabilní v jazycích ulča, orok a nanajském (ale výjimečně se může změnit na *-b-*; v nanajském dialektu bikin je standardní střídnicí *-f-*). V jazycích evenki a even je reflexem buď okluzíva (evenki *-p-*, even *-b-*), nebo rezonant (evenki & even *-w/-\emptyset-*; reflex *-w-* se objevuje v sekvenci dvou identických vokálů, konkrétně **apa*, **epe*, **upu*, **ipi*, **iapa*, též **opa* > **opo*). 7. Ve všech jazycích je kontinuantem *-w/-\emptyset-* s výjimkou mandžuštiny, kde se objevují varianty *-b/-w-* (výjimečně *-f-*). Jazyky jihotunguzské větve znají též reflex *-b-* v této pozici, ale většinou jde o mandžuské výpůjčky. V severní větvi se také někdy vyskytuje reflex *-ɣ-*, zpravidla před následujícím *-u-*. Ve starších rekonstrukcích tunguzského konsonantismu (Cincius 1949; Starostin 1991) byla preferována prajazyková projekce tohoto reflexu v podobě **-w-*, Benzing (1955) i autoři EDAL rekonstruují **-b-*, zatímco **-w-* (i **w-*) zcela eliminují z prototunguzského fonetického inventáře. Tunguzské **-b-* je obvykle dobře zachováno ve všech jazycích v souhláskových skupinách s konsonanty (**-rb-*, **-lb-*, aj.). 8. *n* v palatalizujícím okolí. 9. Sporadicky *č* před *-i-*. 10. *č* před *-i-* a *-ia-*. 11. *ž* před *-i-*. 12. *ž* před *-i-* a *-ia-*. 13. Evenkijské dialekty jsou klasifikovány podle reflexů tunguzského **s*: (a) *s*; (b) *š*; (c) *h*; (d) *s/-h-*. 14. V dialektu armanském $\emptyset$, kamčatském *s*. 15. *š* před *-i-* a *-ia-*; *c* nebo *č* v některých starých zápisech. 16. V kolymsko-omolonském dialektu **-s-*, **-s* > *š*; v indigirském dialektu **-s-* > *-h-*; v armanském dialektu **s* > *č* v souhláskových skupinách. 17. V různém stupni se ve všech jazycích objevuje tendence **l* > *n*-. 18. V bikinském dialektu *č* před *i*, jinak *c*. 19. V bikinském dialektu *ž* před *i*, jinak *ž*. 20. Rekonstrukci tunguzského **š* navrhl poprvé Mudrak a přijal ji Starostin 1991. Autoři EDAL dodávají, že frikativní reflex se kromě mandžuštiny objevuje též v bikinském dialektu nanajštiny; ve všech ostatních jazycích splynuly reflexy tunguzských **š* a **č*. 21. Počáteční **n-* se může změnit na *j-* před **-ia-* a předními vokály. Ve stejné pozici dávají obdobné reflexy též **n-* a výjimečně **ɲ-*, a proto nelze stanovit přesná pravidla. 22. V závislosti na vokálníckém okolí. 23. Intervokálnícké **-k-* se obvykle zachovává. Může však dávat i nulový reflex $\emptyset$ v trojslabičných slovech v jazycích ulča, orok a nanai, výjimečně též oroč a udihe (řídce též even). Frikativní reflex s nejasnou distribucí se objevuje též v jazycích negidalském, solonském, udihe, mandžu a džurčenském. V několika případech ve dvoj- a trojslabičných formách jsou doloženy varianty *s* *-G-* v jihotunguzských jazycích; jde patrně o nepřesný záznam uvulárního *-q-*. 24. Intervokální **-g-* je vysoce nestabilní. Obvykle se artikuluje jako frikativa *-ɣ-* (před zadními vokály zapisována jako *-G-*, *-ɣ-*, *-B-*) a je nejlépe zachována v evenki. Obvyklé reflexy *-w/-j/-\emptyset-* závisí na vokálníckém okolí. 25. Základním mandžuským reflexem je $\emptyset$ -, výjimečně *j-*-, které se někdy mění v *n-* před následujícími nazálami. Reflex *x-* také není úplně výjimečný (v severotunguzských jazycích je zde pou-

ze $\emptyset$ -). Džurčenský jazyk, fakticky archaická varianta mandžuštiny, zachovává v této pozici h -, tj. fakticky x -. **26.** Intervokální $*-x$ - rekonstruovala poprvé Dybo 1990. Jeho reflexy se liší od reflexů $*-k$ - ve stejných jazycích, které zachovávají $*x$ -. **27.** V závislosti na vokalickém okolí; w - před diftongy. **28.** η - či m - v závislosti na vokalickém okolí; w - před diftongy; $\emptyset$ - před následující nazálou. **29.** w - před diftongy. **30.** η v sekvenci $*C\eta i$; $\emptyset$ v trojslabičných sufigovaných formách a v dvojslabičných koncovkách s nazálou.

Tabulka 2: Korespondence mezi konsonantickými skupinami v tunguzských jazycích

tung.	evenki	even	solon	negidal	oroč	udihe	ulča	orok	nanai	mandžu
*pk	pk	pk	kk	pk	pp	kp	pp	kp	kp	x
*pt	pt	pt	kt, tt	pt	tt	pt, tt				
*rp	rp	rp	rp, pp	tp	pp	kp	lp	rp	rp	p, rf
*lp	lp						lp	lp	lp	lf, p
*lb	lb	lb	lb	lb	bb	gb	lb	lb	lb	lb, b
*rb	rb	rb	rb	lb, db	bb	gb	rb, lb	lb	rb, b	b
*rk	rk	rk	rk, kk	jk, tk, sk	kk	k	č	tt	jk	č
*rg	rg	rg	rg, gg	yg, dg, žg	gg	g	ž	d	yg, g	ž, nč, nž
*gd	gd	d	dd	gd	gd	gd	gd	gd	gd	d
*kt	kt	t	kt, tt	kt	kt	kt	kt	kt	kt	x
*ks	ks	s	kč, čč, rč	ks, xs	ks	k-h	ks	sk	ks	x
*ls	ll, lr, ld	lr, ld	ld	l	kt	l-h	lt	lt, l-s-	lt	x
*ns	nn, nr, nd	nr, nd	nr, nd	n	s	-h-	(n)t	t	(n)t	ng/x
*ms	mn, mr, md	mr, md	nd	mn	ms	m-h	ms	ps	ms	ng/x
*lg	lg	lg	lg	lg	gg	g	ld	lž	lg	lg
*lk	lk	lk	lx	lk	kk	k	lč	lt	lk	
*ld	ld	ld	ld	ld	gd	gd	ld	ld	ld, lž	nd, nž
*lt	lt	lt	lt	lt	kt	kt	lt	lt	lt	lč
*ng	ng, gn	ng	ng	ng	ng	ng	ng	ng	ng	ng
*ňg	nň, nň	nň		nň, nň	ň	ň	ňg, nđ, nž	nd	ng, nž	ng, nž
*ňň	nň, nň	nň	ň, n	nň, nň	ň	ň	n	n	jň, n	n
*nň	nň	nň		nň	ň	ň	ňg, nž	ňg, nž	ňg, nž	nž
*ňt	ňt	ňt		ňt	ňt	ňt	ňt		ňt	nt
*ňd	ňd, nň	n		ňn	ňn	ňd	ňd	ňd	ňd	ňd, nň
*ňn	ňn	ňn	ň	ňn	ňn	ňn	ňn	ňn	ňn	
*ňn	ňn	n	ň	ňn	ňn	ňn	ňn	ňn	ňn	ňg
*ňm	ňm	ňm	mm	ňm	mm	ňm	ňm	mň	ňm, mň	ňg
*ňs	ňn	ňr, nš	nš	ňn	ňn, nš	ňd	ňd	nd	nš	nš, nn
*ňk	ňk	ňk		ňk	ňk	ňk	ňk	kk	ňk	ňk
*ňk	ňk	ňk		ňk	ňk	ňk	nd	nd	nž	nč
*nt	nt	nt	nt	nt	nt	nt	nt	tt	nt	nt, nd
*nd	n	n	n	n	n	n	nd	nd	nd	nd
*nb	m	m	m	m	m	m	mb	mb	mb	
*mg	mg, mň	mň	mm		mm	ňm	ňb	mg	mb	ňgg
*lm	nm	nm	nm	nm	nm	nm	lm	nm	nm	lm
*rm	nm	nm	mm	nm	rm	m	lm	lm	rm	lm
*lň	nň, nň	nň	ň, n	nň, nň	ň	ň	n	n	jň, n	lň

Tabulka 3: Korespondence mezi vokály v tunguzských jazycích

tung.	evenki	even	solon	negidal	oroč	udihe	ulča	orok	nanai	mandžu	džurčen
*i	i	i/i¹	i	i/i¹	i/i¹	i/i¹	i/i¹	i/i¹	i/i¹	i	i
*i²	i	i/i¹	i	i/i¹	i/i¹	i/i¹	i/i¹	i/i¹	i/i¹	u	u
*u³	u	u/u¹	u	u/o¹	u/o¹	u/o¹	u/o¹	u/o¹	u/o¹	u	u
*e	e	e	e	e	e	e	e	e	e	e	e
*o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o
*a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a	a
*ia⁴	ē	ā	‘a, ā	ā	ā	ā (eä)	ia	ia	ia, ā	‘a	‘a

Poznámky: 1. V závislosti na vokalické sérii, do níž dané slovo patří. **2.** Protože *ü je velmi řídké ve slovech se zadním vokalizmem, reflexy jako evenki *ī* nebo nanai *o* jsou jen řídké. **3.** V jiných než prvních slabikách zadní řady v jihotunguzských jazycích se obvykle setkáváme se zápisem *-ü-*, nikoliv *-o-*; příležitostně se vyskytuje též v počátečních slabikách. V evenštině zápis *ü* alternuje s *ö* (v abuce *ø*). **4.** Zápis reflexů diftongu **-ia-* kolísá v jihotunguzských jazycích mezi *ia* a *ā*, v udihe také často *eä*. V polysylabických formách reflexy tohoto diftongu někdy splývají s reflexy **i*. **5.** Většina jazyků má tendenci redukovat vokály v neiniciální, zvláště finální, pozici. Evenki a nanai jsou v tomto ohledu nejvíce konzervativní, naopak mandžu a even nejméně. V evenštině může speciální neutrální vokál nahradit všechny vokály v neiniciální pozici. Ve slovech s předním vokalizmem se značí jako *ɤ*, se zadním vokalizmem jako *ɥ*. **6.** Všechny jazyky s výjimkou mandžuského a džurčenského zachovávají rozdíl mezi krátkými a dlouhými vokály (ačkoliv v případě diftongu **ia* je situace poněkud zatemněna jeho monoftongizací **ia > ā*). Dlouhé vokály v mandžu jsou sekundární, mají původ v kontrakcích způsobených ztrátou konsonantů uvnitř slova. **7.** Vokály v neiniciálních slabikách jsou často redukovány nebo podrobovány morfologickým změnám. V mandžuském a džurčenském jazyce se modifikují začasť též iniciální vokály pod vlivem vokálů neiniciálních.

Slova s vokály *-a-* nebo *-o-* v první či druhé slabice jsou vždy ‘zadní’, slova s *-e-* v první či druhé slabice jsou vždy ‘přední’. Vokály *-i-* & *-u-* jsou neutrální, tj. mohou se vyskytovat ve slovech obou sérií (liší se však jejich alofony). Vokál **ü* se obvykle vyskytuje ve slovech s předním vokalizmem, ale kombinace **aCü* & **oCü* jsou též přípustné.

3 Rozšíření a demografie tunguzských etnik a jejich jazyků

3.1 tunguzská podskupina

3.1.1 severní / evenkijské

3.1.1.1 evenkijský – 7.580 mluvčích v RF (etn. 35.527 r. 2002), dále 19.000 v ČLR (etn. 30.500 na SV a SZ: AO Vnitřní Mongolsko, Xinjiang a Heilong-

jiang), 1.000 v Mongolsku (Selengijský ajmak) (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=evn). V ČLR je asi 3.000 osob monolingvních. Evenkové obývají ze všech tunguzských národů v RF nejrozsáhlejší území: severní Sibiř, povodí řeky Jenisej v Evenkijské národní oblasti + poloostrov Tajmyr; dále Burjatsko a Jakutskou republiku Sacha; ostrov Sachalin a velká města na Sibiři: Čita, Irkutsk, Chabarovsk, Omsk, Tomsk (Meier 1979, 123). Díky řadě lokalit se rámci RF rozlišuje více než 20 lokálních dialektů ve skupinách: severní (ilimpijský, jerbogočonský), jižní (symský, katangský u řeky Kamenná Tunguska, tokma-tuturský, Dolní Něpa, severobajkalský, tāločā, barguzinský), východní (na horním a dolním toku řeky Oljokma, učurský, zejský + burejský, tugurský + čumykanský, u Ochotského moře ajanský a maja); Menges (1968, 27) k nim ještě řadí dialekty negidalský (na horním a dolním Amuru) a solonský, které řadíme níže jako samostatné jazyky.

Jako literární jazyk se evenkština v Rusku rozvíjela až ve 20. století a zapisuje se od r. 1937 azbukou (materiálů z doby užívání latinky 1931–1937 mnoho není). Východiskem spisovného jazyka jsou jižní dialekty. V ČLR bylo původní autonymum Solon, nyní se užívá i Evenk (čín. 鄂温克 Ewenke) podle úřední klasifikace. Podle orální tradice čínští Evenkové pochází od řeky Amur. V moderní historii byli Evenkové v Číně začleněni do jednotek mandžuské armády a později sehráli aktivní roli v obraně proti Japoncům. Druhé kontaktní jazyky populace v Číně: čínština, dagurština, oročunština – pro všechny je evenkština naopak druhým jazykem. Evenkština je rozšířena do všech médií především v Rusku. Vysoká gramotnost v čínštině (96%) je dána tím, že v Číně není evenkština běžně zapisována a hovoří se jí jen v osobním styku. Kvůli etnickému soužití je slovník silně ovlivněn mongolštinou, kterou Evenkové užívali vedle čínštiny jako pomocný jazyk v nižším školství (Poucha 1962, 220n) a mongolským písmem se občas evenkština v ČLR zapisuje dodnes. V RF sice evenkština je literárním jazykem, ale i tak vykazuje silné známky regresivního vývoje: mladí lidé jazyk neuvívají a starší lidé se i kvůli špatné ekonomické situaci v odlehlých lokalitách Sibíře nedožívají vysokého věku. Ke kontaktním jazykům v RF patří ruština, burjatština, jakutština.

V Číně se také vyskytuje tzv. chamniganská evenkština, tj. jazyk evenkské části Chamniganů i když jejich většinová populace Chamniganů je mongolská. Evenkští Chamniganové žijí v horním povodí řeky Argun. Jejich předkové byli zaznamenáni ruskými autory v kontextu zabajkalských tzv. Koňských či Stepních Tunguzů. Posléze se musela vydělit organizačně specifická skupina sestávající z mluvčích mongolštiny i evenkštiny a jazyk si nakonec uchovala populace jen na dnešním čínském území. V době před vznikem ČLR mnozí Chamniganští Evenkové sloužili v ruské carské armádě, někteří proto převzali i ruská příjmení jako *Morozov*, *Suchánov* aj. (Janhunen 1991, 4–10). Chamniganská evenkština má dva dialekty podle přítoků řeky Argun: Borzya a Urulyngui s drobnými odlišnostmi; oba dialekty jsou kvůli okolní populaci bohaté na výpůjčky z mongolštiny, např. „topol“ mong. *uliyasu(n)* je u mongolských i evenkských Chamniganů *uliesun*, „psát“ jako v mong. *biči-*; ze solonštiny dialekt Burzya převzal jméno

Luuta „Rus, příšera“, které dialekt Urulyngui upravuje na *Luuca* apod. (Janhunen 1991, 101–104). Evenkštiní Chamniganové mohou být bilingvní až tetralingvní (+ mongolština, čínština, ruština). Evenkijský slovník a přehled gramatiky viz Vasilevič (1948) + (1958), obecná příručka Konstantinova (1964), dialektický slovník: Romanova – Myreeva (1968). Materiály o chamniganské evenkštině předložil Janhunen (1991). Jazyk a jeho vývoj v Číně popisuje nejnověji Chaoke (2009a), podle kterého mluvená evenkština zatím tak rychle nemizí. Při pozorování socioekonomického vývoje, který lze sledovat během návštěv ČLR, lze jmenovat tyto faktory, které se mohou podílet na lepším vývoji tunguzských jazyků v ČLR oproti RF: příznivý ekonomický vývoj, v moderní historii jen krátkodobý a nižší formativní vliv státu na obyvatelstvo, důraz na soukromí, mimo města minimální využívání mateřských školek = děti hlídány prarodiči.

3.1.1.2 evenkský / lamutský – 7.170 mluvčích z 19.071 etnické populace r. 2002 (15.000 r. 1979; 12.000 r. 1955 – Benzing: 16): na SV Jakutské republiky Sacha, dále na Čukotce, u Magadanu, Ochotska a na Kamčatce. Písmo zavedeno kvůli náboženské literatuře už v 19. stol.; drobná nenáboženská literatura až za SSSR. Jazykem hovoří oproti statistikám už jen starší lidé; většina hovoří hlavně rusky (též vliv křesťanství) nebo jakutsky. Část Lamutů užívá autonymum Oroč; nejde však o Oročuny – viz níže. Mnoho dialektů: armanský (dnes již vymřelý) a pak dvě hlavní skupiny východních dialektů (kolymský + omolonský, olský, kamčatský, ochotský, tomponský a u řek Indigirka a Horní Kolyma) a západních dialektů (sarkyrský, lamunský a jukagirský, který není totožný s jukagirštinou z paleoasijské jazykové rodiny – Menges 1968, 27). Pro spisovný jazyk je výchozí východní olský dialekt. Slovník se stručnou gramatikou publikovali Cinciusová – Rišes (1952), později Benzing (1955). Západní lamutštinu popsali Sotavalta – Halén (1978). Velmi podrobný slovník: Doerfer – Heschke – Scheinhardt (1980); nová gramatika: Kazama (2003).

3.1.1.3 negidalský – podle nejnovějších výzkumů Kalininy (2008) z let 2005–2007 téměř vymřelý jazyk, který dobře ovládají už jen 3 lidé a několik desítek osob jej zná jen částečně. Přitom reprezentativní příručka Ethnologue uvádí k roku 2002 dle ruského censu 150 mluvčích / etn. 567 (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=neg; 350 osob – Meier 1979; census z r. 1926 uváděl 683 osob – Benzing 1955, 15). Lidé žijí okolo dolního toku řeky Amur a v Chabarovském kraji. Nejstarší mluvčí hovoří i rusky. Etnické kontakty s Ulči, Nanajci a Nivchy. Jazyk popsali Schmidt (1923a), Cinciusová (1982) a nejnověji sebral texty a slovník Kazama (2002).

3.1.1.4 solonský – počet mluvčích není znám (2.000 obyvatel roku 1979): údajně drobný neliterární jazyk blízký evenkštině na východě Mongolska a na SV ČLR. V důsledku komplikované etnogeneze ale i část Evenků užívala etnonymum Solon. Materiály o jazyce jsou sebrány ve více menších studiích: např. Poppe (1931), Lie Hiu (1978), k lexiku publikovali Ligeti (1959), Kažužynski (1972), Aalto (1976) + (1977).

3.1.2 jižní / nanajské

3.1.2.1 nanajský / goldský & hezhen / kili – rozšířen v RF a v Číně: v RF v severní oblasti Amuru v Nanajské a Küstské oblasti + v rusko-čínském pohraničí v údolí řeky Ussuri (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=gld) s centrem okolo města Birobidžan s několika dialekty (torgonský, kurský + urmíjský, gorinský / samagirský). Od roku 1931 se prosazoval standardizovaný literární jazyk se spisovnou variantou vycházející z torgonského dialektu. V Ruské federaci žije údajně 3.890 mluvčích (etnikum 12.160), jenže tato statistika může být hrubě zavádějící a nejspíš zahrnuje všechny, kteří znají byť jen několik slov a vět. Stolyarov (1994) odhadoval skutečný počet mluvčích vysokého stáří na pouhých 100–150 osob. Tito lidé aktivně publikovali a žijí okolo Chabarovska. Dříve se Nanajci živili výhradně rybolovem a ze silnějších rybích kůží si tradičně šili i oděv. Nanajština je z tunguzských jazyků nejpříbuznější mandžuštině a podle Medvedeva (1977, 159) se na etnogenetickém substrátu Nanajců a Ulčů nejvíce podíleli Džurčeni, kteří zůstali v 10.-11. století v povodí řeky Amur. Na džurčenský původ pokazují i varianty etnonyma *Juchen* a *Sushen* u menšiny v Číně (viz níže). Počet aktivních mluvčích v rámci etnika RF klesá navzdory tomu, že se populace ve 20. stol. rozrůstá (census z r. 1926 zaznamenal 5.860 osob – Benzing 1955, 13).

V ČLR v provincii Heilongjiang zbývá údajně už jen 12 aktivních mluvčích a 47 dalších lidí rozumí jen pasivně. Ve všech případech jde o nejstarší žijící z etnické populace 4.640 osob (stav roku 2000). Přes vymírání jazyka mají Nanajci v Číně oficiální status národnostní menšiny čínsky *Hezhe* 赫哲 podle vlastního autonyma *Hezhen* (užívají se i jiná jména *Kilen* a *Nanai*). Nanajština ale v ČLR zřejmě vymře, lidé nemají zájem na jejím udržení a mluví jen čínsky. Čínským Nanajcům se v první polovině 20. století věnoval Lattimore (1933) pod etnonymem Goldové a kromě etnologického přehledu sebral i stručný slovník. Populace již tehdy žila ve vesnicích s většinovým čínským obyvatelstvem a jazykovými kontakty s Mandžuy, ale protože nedocházelo ke smíšeným sňatkům, jazykem mluvily i malé děti. K udržení jazyka přispěl i fakt, že ženy zůstávaly v domácnosti a čínštinu ovládaly zpravidla mnohem méně než muži – ti ovládali kromě čínštiny často i ruštinu slovem i písmem. Typologicky Lattimore (1933, 69n) zaznamenal příbuznost goldštiny v Číně s mongolštinou a přízvuk na poslední slabice slov; v případě výjimečné potřeby se goldská jména či prohlášení zapisovala mandžuským písmem. Alespoň několik lexikálních jednotek, které zaznamenal Lattimore (L + číslo strany) srovnáváme s jednotkami tunguzského slovníku Doerfera z r. 2004 (D + číslo hesla): *amnga* „ústa“ (L 71) ~ *amya* / *amga* / *amŋa* / *amyi* / *amma* „ústa, otvor“ (D 509), *doka* „brána“ (L 72) ~ *duyo* „vrata, dveře“ (D 2835), *isala* „oči“ (L 73) ~ *ěsa* „oko“ (D 3716), *lamu* „moře“ (L 74) ~ *lam* id. (D 6750), *muk* „voda“ ~ *mū* id. (D 7296), *shingěri* „krysa“ (L 75) ~ *s'ingōye* „myš, krysa“ (D 9778), *tashka* „tygr“ (L 75) ~ *tasiya* id. (D 10440), *urkē* „dveře“ ~ *urka* / *urkō* id. (D 12148 / 12166). Základní číslovky (L 77): 1 *ěmké*, 2 *juru*, 3 *ilan*, 4 *düyin*, 5 *sunja*, 6 *ninggu*, 7 *nadan*, 8 *jakung*, 9 *uyun* / *wuyun*, 10 *juan*.

Následující tabulka srovnává výběr 17 lexémů všech živých tunguzských jazyků v Číně a literární mandžuštiny (data podle Wang Qingfeng 2005, 31–32), ke kterým připojujeme rekonstruované džurčenské lexémy (Kane 1989, 21–362). Nanajština / hezhen je ve 3. sloupci zprava. Prezentovaná data potvrzují zejména příbuznost evenkštiny a oročunštiny, která může být dána vývojem i vzájemnými kontakty. Zcela zřetelná je vývojová návaznost psané i hovorové mandžuštiny, jazyka sibe a jejich vývojového předchůdce: džurčenštiny. Jazyk hezhen (kili / goldština / nanajština) je bližší mandžuštině i kvůli historickým kontaktům, ale u některých lexémů je na přechodu mezi mandžuskou podskupinou a doklady v evenkštině a oročunštině:

	džurčenský	mandž. lit.	mandž. hov.	sibe	hezhen	evenkský	oročunský
„otec“	*ama	ama	ama	ama	amə	amɪn	amɪn
„matka“	*eme	eme	ənie	əni	əniə	ənin	ənin
„tělo“	*beye	beye	baje	bəi	bəi	bajə	bajə
„oko“	*yasa	yasa	jadza	jas	isala	ɪsal	jEEʃa
„ucho“	*šan	šan	šan	san	čan	ʃEEn	ʃEEn
„kůň“	*morin/*muri	morin	morin	mərin	morin	mɪrɪn	mɪrɪn
„straka“	*satseha	saksaha	saqsaxa	sasq	saski	ʃaadʒɪɣɪ	ʃaadʒɪɣa
„tráva“	*orho	orho	orxo	orxw	oroxtə	ɔɔttɔ	ɔɔɣttɔ
„květina“	*il(h)a	ilha	ilxa	ilxa	ilga	ɪlga	ɪlga
„železo“	*sele	sele	sələ	səl	sələ	ʃələ	ʃələ
„den“	*inengi/*inengi	inengi	inəŋgi	inəŋ	ini	inigi	iniji
„daleký“	*goro	goro	goro	gor	goro	gɔɔɔ	gɔɔɔ
„tři“	*ilan	ilan	ilan	ilan	ilan	ɪlan	ɪlan
„vitr“	*edun/*edu	edun	odon	udun	ədin	ədin	ədin
„voda“	*muke	muke	mukə	muku	mukə	muu	muu
„já“	*bi	bi	bi	bi	bi	bii	bii
„sedět / jet (něčím)“, čín. <i>zuo</i>	*te (doloženy i fonetické varianty <i>tebi</i> / <i>teme</i>)	tembi	time	təm	təm	təgə-	təgə-

Materiály: Lopatin (1957). Gramatika: Avrorin (1959/1961). Nejlepší slovníky: Onenko (1980/1986) a Kile (1999). Slovník dialektů publikoval Sem (1976), o názvech částí těla u čínských Goldů psal Doerfer (1984), jazyk v ČLR popsali An Jun (1986) a Zhang – Bing – Xi (1989). Sbíráni orálních materiálů se nyní věnuje Li Fangchao – věcně je ztíženo roztroušením populace podél řeky Amur a značnými dialektickými variacemi, ač dnes už může zbývat pouze desítky mluvčích a dalších 3–4 desítky, co jazyku rozumí jen zčásti a pasivně.

3.1.2.2 ulčský / olčajský – (730 mluvčích z etn. 913 – http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=ulc, přitom r. 1979 ještě 2.500 – Meier): dolní oblasti Amuru na sever od goldských Nanajců, s nimiž mohou mít podle Medvedeva (1977, 159) společnou etnogenezi jdoucí až k amurským Džurčenům 10. a 11. století. Více osad je okolo centra v městečku Bogorodskove, kde žilo 1949 cca

1.400 obyvatel. Jako neliterární jazyk je ulčština méně prozkoumána, ale do nedávna se jí ještě učilo na základních školách. Kontakty mluvčích s Rusy, Ukrajinci, Nanajci, Nivchy a Negidaly. Popis jazyka viz Schmidt (1923b), Lopatin (1957); slovníky Ikegami (1980), v menším rozsahu Majewicz – Elzbieta (1984). Orálně tradované texty sebral Kazama (2002), další informace Bitkeeva (2005).

3.1.2.3 orokský / ultský – ohrožený jazyk, považovaný dříve za dialekt nanajštiny. Jazyk zaniká ve smíšených manželstvích s Rusy, Nanajci, Nivchy, Evenky, Korejci a Negidaly. Ještě r. 1979 žilo asi 400 mluvčích na Sachalinu (Meier 1979, 124), roku 2002 zbývalo jen 64 mluvčích a několik údajně i v Japonsku (etnikum celkem 346 osob: http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=oaa). Jazyk nejbližší ulčštině má severní a jižní dialekt a jako u ostatních tunguzských jazyků jím hovoří jen nejstarší lidé, kteří ještě znají ústně tradované pověsti. Pro zápis v azbuce užíván systém udichštiny a ne více odlišné nanajštiny. Od roku 2007 se užívá nový styl zápisu, kdy je délka vokálů v azbuce naznačena diakritikou. Část populace hovoří také evenskou lamutštinou. Orokštinu popsala dříve v samostatné publikaci Petrova (1967), nověji Novikova – Sem (1997).

3.1.2.4 oročský – (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=oc): 260 mluvčích z etn. 686 populace v Rusku v Chabarovském kraji a na Amuru. Ještě na konci 20. století neliterární jazyk. Materiály zachyceny v azbuce až po roce 2000 (Abramova 2002), proto byla oročština původně pokládána za součást udichštiny. Literatura: Schmidt (1928), Lopatin (1957), slovník: Avrorin – Lebeděvová (1978), gramatika: Avrorin – Boldyrev (2001).

3.1.2.5 oročunský – (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=orh): jazykem z části hovoří 1.200 mluvčích (etn. 8.196 r. 2000) v Číně v provincii Heilongjiang a v AO Vnitřní Mongolsko. Menší skupiny žily dříve v RF, odkud emigrovaly do ekonomicky stabilní ČLR. V Číně se populace více rozrostla ve 2. polovině 20. století, protože Poucha (1962, 221) uvádí z návštěvy roku 1956 jen 2.000 Oročunů. K populačnímu růstu mohlo přispět i postupné přecházení od lovu k pěstitelství a chovu zvířat. V ČLR mají Oročuni status oficiální národnostní menšiny čín. *Elunchun* 鄂伦春. Prakticky všichni Oročuni mluví čínsky; další kontaktní jazyky: podle oblastí dagurština, mongolština, evenkština. Další kontaktní etnika (Chuejové, Mandžuové) hovoří v daných oblastech také čínsky. Vlivy ruštiny lze zaznamenat u starších lidí: jejich předkové žili blíž k ruské hranici a i v Číně byli v kontaktu s Rusy stavějícími odbočku transsibiřské železnice do Pekingu.

Jako příklad lze zvolit oročunskou vesnici s čínským jménem Nanmu 楠木, i když většinové obyvatelstvo je zde čínské. Chao Ke (2009) uvádí 87 místních etnických Oročunů + 20 dalších se má v širším okolí zabývat zemědělstvím. Z 87 Oročunů v Nanmu bylo 6 ve věku nad 60 let, 8 ve věku 50–60 let, 16 ve věku 40–50 let a ostatní byli mladší. Běžným komunikačním jazykem ve vesnici je čínština. Znalost oročunštiny nezadržitelně upadá – oročunsky mluví jen nejstarší skupina. Mateřštině údajně mohou z části rozumět ještě etničtí mluvčí středního věku – při komunikaci s rodiči mají být schopni vyjádřit několik slov i jednoduchých vět, ale lidé ve věku 30–40 let to na přímou prosbu autora v několika

případech odmítli – jedna z možností je, že už slova neumí realizovat čistě. Kromě nejběžnější čínštiny jsou někteří Oročuni schopni komunikovat v kontaktních jazycích: dagurštině a mongolštině. V Nanmu žily v padesátých letech podle Pouchy (1962, 224) tři klany / rody Oročunů: Eltejir, Bajir, Moňajir; v okolí na severovýchod další 3: Ke, Kurajir, Wučarká. Při návštěvě v červnu 2011 potvrdila správkyně oročunského muzea počet Oročunů v souladu s censem z r. 2000, tj. 107 osob. Oročunská prodavačka ve městě ve věku 40–50 let nicméně udávala vyšší počet Oročunů: asi 200. Mohlo jít o nepřesný odhad, ale část Oročunů se mohla do Nanmu od censu z r. 2000 přestěhovat, mohlo se narodit více dětí a ani nelze vyloučit, že se k Oročunům jako etniku oficiálně přehlašují osoby, které se stávají součástí oročunských rodin nebo byli původně jen vzdálení příbuzní. Paní rovněž uvedla, že její matka čínštině skoro nerozumí. Pravděpodobně zůstávala hlavně v domácnosti a nevedla dlouhé hovory s čínskými usedlíky. Čínští lingvisté mizející jazyk zmapovali a zachytili v příručkách. Déle než jazyk vydrží folklor oročunské materiální kultury: oděvy z kůže a předměty ze dřeva a kůry. Z proplétaných pásů kůry Oročuni například vyráběli ošatky, kolébky pro miminka, boty a dokonce i malé čluny k rybolovu. Slovník Leontovič (1896), dialektu v Gankui se věnovali Su Xirong (1981) a Hu Zengyi (1986, nově 2001), varietě v Xinshengu Janhunene – Hou – Xu (1989) dialektu v Nanmu Chaoke (2009) – odtud (s. 207–287) přebíráme některé příklady odlišností lexika nebo výslovnosti v Nanmu (n.) / a u jiných blíže nespécifikovaných dialektů: „veš“ n. *kumkən / kumkə*, „otec“ n. *amin / aba*, „matka“ *ənin / əmə ~ əmin*, „starší bratr“ n. *ahin / aha*, „starší sestra“ *əhin / əhə*, „chlapec“ n. *ut / utən*, „oko“ n. *jeesa / jeesal*, „řeka“ n. *doo / bira*, „město“ n. *koton / kot*, „prach“ n. *tooran / toosun*, „sůl“ n. *dabsun / dooson*, „Číňan“ n. *nihan / kitanan*, „okno“ n. *tʃonkon / tʃonko*, „studovat“ n. *tatʃiran / tattan*, „černý“ n. *honnorin / kara*, „rok“ n. *aʃane / ane*.

3.1.2.6 udichský – 230 mluvčích z etn. 1.657 (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=u-de) u Chabarovska a u pravých přítoků řek Amur a Ussuri; písemná fixace za SSSR: nejprve v letech 1931–1937 latinka, později azbuka. Za podklad spisovné formy se vybral chorský dialekt, ale díky jazykovým kontaktům jsou velmi četné výpůjčky z bikinského dialektu nanajštiny. Další udichské dialekty oblastí Anjuski, Bikin, Chungari, Iman, Samargin, Sichote-alin. Jazykem dnes hovoří jen nejstarší lidé, obvyklá je ruština. Souhrnná příručka: Girfanova (2002), slovník Kormušin (1998). Gramatika: Nikolaeva – Tolskaya (2001) a Schulze (2006).

3.2 mandžuská podskupina

3.2.1 džurčenský / nu-čenský – Jako Džurčeni, mandž. *nioi ji* (Li: 402) čín. *Nü-zhen* 女真 (nezjednodušeně 女眞) se označovaly kočovné kmeny na severovýchodě Číny, na Korejském poloostrově a na ruském Dálném Východě. V důsledku expanze koncem 11. století Džurčeni ovládli severovýchod Číny, kde v letech 1115–1234 vytvořili dynastii Jin 金. Dochované písemné památky z 12.-13. století dlouho vzdorovaly rozluštění a navozovaly předpoklad sa-

mostatného vymřelého jazyka. Interpretace materiálů a archeologických nálezů navíc poznamenala čínská a sovětská politická propaganda (Kim 2009). Podle posledních morfologických výzkumů džurčenštinu nelze oddělovat od pozdější mandžuštiny; Burykin (1999, 38n.) dokonce volí formulaci, že džurčenština a mandžuštiny jsou ve skutečnosti jedním jazykem zapsaným dvěma systémy písma. A například jedno z autonym v klasické mandžuštině je *jušen* (Li: 399), tj. v přímé návaznosti na Džurčeny. Označení džurčenština se nicméně vžilo a váže se k vymezenému souboru písemných památek. Už několikasetletý interval mezi hlavními korpusy mandžuštiny a džurčenštiny zaručuje, že oba jazyky nejsou zcela totožné. Džurčenské dokumenty a nápisy na buddhistických stúpách se zprvu ale i průběžně později zapisovaly foneticky čínskými znaky. Na základě kitanského písma a čínských znaků Džurčeni r. 1119/1120 vyvinuli i ne zcela pravidelný systém písma. Texty byly s jistotou analyzovány obvykle jen v případech, kdy se dochovaly i paralelní čínské překlady. Bohužel se nedochovaly údajně početné překlady čínských knih do džurčenštiny a tak jedinou analyzovatelnou džurčenskou literaturu představují nápisy na stélách, císařské edikty a slovníkový materiál od čínských vzdělavců na císařském dvoře.

První dochovaný nápis v džurčenštině je stéla císaře Shizonga z r. 1185. Analýzy a porozumnění textům zásadně usnadňuje lexikální práce čínských vládních překladatelů za dynastie Ming (1368–1644) z cca poloviny 16. století. Dva slovníky překladů čínských slov do džurčenštiny a dalších jazyků (nikoli naopak!) proto dokazují, že džurčenština přetrvávala jako živý hovorový jazyk i cca století mongolské dynastie Yuan (1271–1368) a slovníky zachycují až pozdní vývojovou fázi džurčenštiny. Nejvýznamější monografie o těchto slovnících a džurčenské literatuře napsali s velkým odstupem Grube (1896) a v podobě komentovaného džurčensko-čínsko-anglického slovníku několika set lexémů Kane (1989), který mohl navázat na stěžejní dílo japonského badatele Kiyose (1977) – příklady rekonstruovaných lexémů viz v tabulce u nanajštiny. Vydání čínské příručky zaštitil Jin Qizong (1984), gramatiku textů malého písma analyzoval Burykin (1999).

3.2.2 mandžuský – Ethnologue uvádí už jen 60 mluvčích v provincii Heilongjiang ve střediskových obcích Fuyua a Aihui. Z toho mělo být r. 2000 jen 50 osob gramotných. Všichni tito mluvčí jsou součástí národnostní menšiny Mandžůů (čín. *Manzu* 满族) s počtem přes 10.682.263 lidí (2000), přičemž kromě malé skupinky skutečných mandžuských mluvčích všichni Mandžuoové hovoří čínsky. Rychlý nárůst populace Mandžůů v posledních letech nelze přičítat jen porodnosti, ale i výhodám, které Hanové se vzdálenými mandžuskými předky nebo v mandžuském kulturním prostoru získají, když se přehlásí k národnostní menšině – neplacení pokut za druhé dítě, atp.; (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=mnc). Mandžuštiny se vyvíjela v návaznosti na džurčenštinu okolo 14. století v povodí řeky Amur. Jméno této řeky označuje většina tunguzských jazyků variantami slova *manžgu*. Benzing (1955, 12–13) proto mandžuské etnonym volně překládá jako „lidé od řeky Amur“. Od 13. století se Mandžuoové po začlenění do Mongolského impéria stranou hlavních mocenských bojů mocensky rozvíjeli. Od 16. století expandovali do čínských i mongolských oblastí, až téměř

tři století (1644–1911) ovládali jako dynastie Qing celou Čínu včetně Mongolska, Tibetu a Xinjiangu.

Díky překladům čínských děl do mandžuštiny se dochovala obsáhlá literatura všech dobových žánrů a první texty se datují do začátku 17. století. K prvním tištěným knihám v mandžuském písmu patří překlad čínského díla *Mengzi* z let 1635–1645 (Fuchs 1968, 1), ale úřední záznamy se zapisovaly od roku 1607 (Li 2000, 7). Nejdůležitější císařské dokumenty se za vlády mandžuských císařů (z významných např. *Elhe taifin*, čín. Kangxi 1661–1722, *Abkai wehiyehe* / čín. Qianlong 1735–1796) vydávaly i s překlady do čínštiny nebo mongolštiny a tyto multilingvní materiály jsou již obvykle katalogizované. K obrovskému množství dokumentů císařských sbírek patří např. kromě vlastních „Základních análů“ *Im. Da hergen i bihe* / čín. 本纪 Benji, historicky zajímavé „edikty“ *Im. Dergi hese*, čín. 上谕 Shangyu, nebo „Obecná historie systému praporů“ *Im. Jakūn gūsai tung jy bihe*, čín. 八旗通志 Baqi tongzhi (čínské znaky zde uvádíme ve zjednodušené podobě). Katalogy často zpracovávali badatelé z Japonska nebo Taiwanu, kam kuomintangský režim odvezl část císařských sbírek při útěku z pevniny. Další archivy zůstaly v Číně zejména v Pekingu a v Mukdenu / Shenyangu (Li 2000, 7–13). Menší sbírky jsou i v Evropě (Berlín) a USA. Nekatalogizováno zůstává značné množství drobnějších nápisů a rukopisných textů různých žánrů.

V kontrastu k chvályhodné literární produkci se mandžušti aristokraté mateřštině rychle odcizovali a na císařském dvoře brzy převládala čínština i přes ochrannou politiku (Číňané si museli kvůli odlišení od Mandžů holit část hlavy, nechat narůst copy a nesměli se stěhovat do Mandžuska). Mandžouvé přijali kulturu a jazyk čínských úředníků a na konci 19. století se císařské dokumenty tiskly i v mandžuštině už jen kvůli tradici – téměř nikdo je tehdy nebyl schopen číst. Mandžuské písmo vzniklo z mongolského úpravou pomocí diakritických značek a užívalo se na nápisích už od roku 1599. Kvůli masivní sinizaci mandžuštiny ustupovala čínštině v průběhu vlády dynastie Qing a pak zvláště po jejím zániku. Mandžouvé si velmi často brali čínské manželky a děti z takových smíšených sňatků mluvily díky obvyklé výchově pouze matkou už jen čínsky (Lattimore 1933, 69).

Koncem 20. století se poněkud mylně předpokládalo, že je mandžuštiny téměř vymřelá (Li 2000, 15), i když přežila v několika vesnicích. Nemnoho lidí hovořilo jazykem ještě ve 40. letech 20. stol, kdy stále vycházely i noviny v mandžuštině (Meier 1979, 124). Detailní výzkum za ČLR zjistil koncentraci mluvčích ve dvou hlavních oblastech: ve vesnici Dawujiazí 大五家子 u města Aihui 爱辉 a ve vesnici Sanjiazí 三家子 u města Fuyu 富裕. Místo počtu mluvčích byly publikovány jen informace o míře znalosti jazyka v závislosti na věku. První dotazování probíhalo v Dawujiazí roku 1958, v Sanjiazí 1961. Tehdy Mandžouvé ve věku nad padesát let v obou vesnicích jazyku dobře rozuměli a byli schopni mluvit mandžusky. V Sanjiazí byla situace o něco lepší: v omezené míře používali mandžuštinu v aktivní komunikaci mluvčí ve věku 20–50 let. V Dawujiazí užívali omezeně jazyk už jen lidé ve věku 40–50 let a lidé ve věku 30–40 let ještě rozuměli, ale jen nemnozí byli sto hovořit; lidé ve věku 20–30 let už jen

rozuměli a mladší pod 20 nebo 10 let rozumněli málo nebo vůbec. U mladších lidí převažovala v obou vesnicích v komunikaci čínština, kterou ovládali plynně nebo zřetelně lépe než mandžuštinu. Druhý průzkum v Dawujiazi jen o šest let později (1964) potvrdil starší data a zjistil, že lidé ve věku nad 50 let hovoří mandžusky hlavně doma, ale čínštinu ovládají velmi špatně. Pozdější průzkum v Sanjiazi z roku 1986 zaznamenal dobrou znalost mandžuštiny u mluvčích nad 50 let, v omezené míře u lidí ve věku 40–50 let. Mluvčí ve věku 30–40 let rozumněli mandžuštině už hůře než čínštině. Mluvčí mladší 30 let už mandžuštině nerozuměli a užívali v komunikaci čínštinu. Koncem 20. století žili mluvčí mandžuštiny roztroušeni ještě asi v 10 vesnicích a za relevantní informanty bylo lze považovat mluvčí ve věku 60–90 let (Wang Qingfeng 2005, 2–3).

Zásadní význam vesnice Sanjiazi pro uchování mandžuštiny potvrzuje fakt, že čínští badatelé na univerzitách v Pekingu a v Harbinu pocházejí většinou právě odtud. O situaci jazyka ve vesnici Sanjiazi mohl jeden z autorů hovořit s rodilým mluvčím ve věku 79 let během krátké návštěvy v červnu 2011 (jméno informanta neuvádíme, protože nebylo možné se s ním dodatečně spojit ohledně souhlasu). Státní úřady zahrnuly vesnici Sanjiazi do zvláštního programu ochrany kulturního dědictví a žáci v místní základní škole se učí hovorové mandžuštině podle možností rozvrhu 3–4 hodiny týdně. Ve vesnici mluví mandžusky údajně ještě asi 100 starších lidí a dalších 700–800 ještě pasivně rozumí. Mladí lidé ve vesnici (i do 20 let) díky aktivnímu vzdělávání zvládají jednoduchou mandžuskou konverzaci. Všichni starší lidé jsou schopni číst klasické mandžuské písmo, ale už jím nepíší. Ve vesnici má žít asi 1.200 obyvatel, ale rodiny jsou málopočetné, protože mladí lidé se snaží stěhovat do okolních větších měst za práci nebo se tam žení či vdávají. Mandžuoové si dnes dávají už jen čínská osobní jména.

Odlišnost lexika literární / mluvené mandžuštiny lze doložit výňatkem následujících lexémů: *alambi / alame* „říct“, *dahūr / dayure~dawore* „Dagur, Daur (ethnonym)“, *dehi / duiye* „40“, *jimbi / dzime* „přijít“, *huwesi / kuje~kuji* „nůž“, *cecike / tçitçigə~tçitçiy* „pták“, *uthai / utəkə* „hned“, *etuku / utgo~utku* „oděv“, *aisin / ejin~ezin~ezən* „zlato, zlatý“ (Wang 2005, 108, 117, 122, 148, 151, 168, 183, 203). Z výpůjček jsou v největším počtu zastoupena slova mongolská a čínská. Nejrozsáhlejší slovníky klasické mandžuštiny napsali Zaxarov (1875), Gabelentz (1864b; 1932 i gramatika), později Hauer (1952–1955) nebo viz také *Deutsch-manjurisches Worterverzeichnis* (1978) sestavený asi reverzně podle Gabelentze. Gramatiky napsali v angličtině Gorelova (2002) a v čínštině Li Yonghai (2010). Reprezentativní příručku s úvodem do mandžuštiny, antologií textů a slovníkem vydala i Gertraude Roth Li roku 2000. Vynikající všestrannou příručku sepsal čínsky Wang Qingfeng (2005) a taktéž čínsky vyšel přehled konverzačních vět s audionahrávkami na CD a analýzou písma (He Rongwei 2009). Prolnutí s mongolským kulturním světem vedlo k přejetí četných mongolismů do mandžuštiny, které popsal Rozycki (1994).

3.2.3 sibe / xibe / šive – (http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=sjo): díky 30.000 dnes už bilingvních mluvčích (s čínštinou) z úřední etnické populace 188.824 osob (2000) je sibe jazyk, kterým mluví nejvíce lidí z celé

skupiny tunguzských jazyků. Dnešní Sibe tvořili původně podskupinu Mandžů, kterou z vojenských důvodů v počtu asi 3.000 osob přesídlil císař Qianlong roku 1764 daleko na západ do ruského pohraničí řeky Ili v Ujgurské AO Xinjiang. Jazyk je možná ne zcela přesně považován za variantu nebo dokonce jen „moderní verzi“ mandžuštiny (Li 2010, 15). Dvě a půl staletí po přemístění a samostatném vývoji se jazyk sibe od mandžuštiny odlišil. Ale v základních obrazech si jazyky zůstaly velmi podobné a sám mandžuský informant a mluvčí ze Sanjiazí z provincie Heilongjiang potvrdil, že při návštěvách výpovědím Sibe sice nerozumí do všech podrobností, ale celkovému významu řeči obvykle porozumí (červen 2011, o.s.).

Srovnáme podobnost obrátů i přes odlišné způsoby přepisu: např. „Musím odejít“ mandžusky: *bi yabume oho* (He Rongwei 2009, 3), v sibe *bi yavmũ^ũo* (Zikmundová 2010, 108); „ke mě/k nám domů“ mandž. *moni bodə* (Wang 2005, 233), sibe *mom bot* (Zikmundová 2010, 103). Nebo věty s alespoň podobným významem: „Přijdeš zítra?“ mandžusky *cimari jimbio?* (He Rongwei 2009, 4) a „Můžeš přijít zítra?“ v sibe *čimar jim mutəm na?* (Zikmundová 2010, 112). Dále můžeme srovnat korespondenci v některých gramatických afixech: literární mandžuštiny (lm) ~ hovorové mandžuštiny (hm) ~ sibe (sb): např. plurál jmen lm. *-sa/-sə/-si/-so* ~ hm. *-dza* ~ sb. *-s/-sə*; slovesný sufix imperativu: lm. *-ki* ~ hm. *-ke* ~ sb. *-kiə*; zdvořilostní imperativ = přání adresované třetí osobě (v případě hm. ale rozkaz): lm. *-kini/-kini səmbi* ~ hm. *-kine* ~ sb. *-kini/-okini* (podrobnější přehledy Wang Qingfeng 2005, 63–72). Kontaktní jazyky: čínština, ujgurština, kazaština, vzácněji angličtina a ruština. Údajně polovina aktivních mluvčích je ještě stále gramotná v mateřštině a nadále užívá i upravené mandžuské písmo. Jazyku se vyučuje na základních školách v místech s největší koncentrací populace a na univerzitě v Ili / Yining / Guldža. Nejvýznamnější město s populací Sibe je *Qapqal* „obilnice, sýpka, stodola“, čín. Chabucha'er 察布查尔 u města Ili. Další toponymum např. *Aixinsheri* „zlatý pramen / studna“, čín. Aixinsheli 爱新舍里 (Jie Yuzhong 2003, 88n.). Drobná skupina Sibe ještě žije i na původním sídlišti v SV Číně na středním toku řeky Nonni (čín. Nenjiang cca u města Qiqihar 齐齐哈尔). Monografii s texty a slovníkem publikoval Kažuzyňski (1977), studii hovorového jazyka vydávali postupně Li – Zhong – Wang (1984), Li Shulan (1986), nověji v angličtině Jin – Stary (1993), nejnověji v čínštině Chaoke (2006) a Jang (2008). V Česku se jazyku sibe věnuje aktivně dr. Veronika Zikmundová (2010).

Závěrečné poznámky: v době odevzdání článku do tisku ještě nebyly známy výsledky sčítání lidu ČLR z roku 2010, přesněji nebyly zveřejněny aktuální údaje o národnostních menšinách. I tak s výjimkou jazyka sibe se počty mluvčích tunguzských jazyků, kteří mateřštinu ovládají skutečně dobře, pohybují od několika desítek po několik set osob. To zakládá akutní potřebu věnovat se těmto ohroženým jazykům v dalším výzkumu. Po tomto závěrečném přehledovém článku o altajských jazycích by v příštích letech měly následovat alespoň dílčí případové studie nejen na základě nejnovější literatury ale i díky spolupráci s čínskými a ruskými kolegy a pokud možno i díky sběru jazykového materiálu a dalších dat.

Zkratky: AO autonomní oblast, čín. čínský, etn. etnikum, hm. hovorová mandžušтина, jap. japonský, kor. korejský, lit./literární, lm. literární mandžušтина, mong. mongolský, n. dialekt oročuštiny v Nanmu, sb. sibe, tung. tunguzský, turk. turkický.

Poděkování: Studie vznikla s finanční podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu P406/12/0655.

LITERATURA

- AALTO, P. 1976 & 1977. G. J. Ramstedts ongor-solonisches Wörterbuch, *Rocznik Orientalisty-czny*, 38, 31–41 & 39, 55–84.
- ABRAMOVA, G.S. 2002. *Illjustrirovannyj slovar oročskogo jazyka*. Sankt Peterburg: Drofa.
- AN, JUN. 1986. *Hezheyu jianzhi*. Beijing: Minzu chubanshe.
- AVRORIN, V.A. 1959/1961. *Grammatika nanajskogo jazyka. 1–2*. Moskva - Leningrad: Sovetskaja akademija nauk.
- AVRORIN, V.A. – LEBEDEV, E.P. 1978. *Oročskie teksty i slovar'*. Leningrad: Akademija Nauk SSSR.
- AVRORIN, V.A. – BOLDYREV, B.V. 2001. *Grammatika oročskogo jazyka*. Novosibirsk: RAN – Sibirskoe otdelenie.
- BAASANBAT, D. 2008. *Mongol-mandž bičgijn xelnij dundyn üg*. Ulaanbaatar: MUIS & Mon-Education Press Publishing.
- BASKAKOV, N.A. 1981. *Altajskaja semja jazykov i jeje izučenie*. Moskva: Nauka.
- BENZING, J. 1955. *Die tungusischen Sprachen. Versuch einer vergleichenden Grammatik*. Wiesbaden: Steiner.
- BENZING, J. 1955. *Lamutische Grammatik. Mit Bibliographie, Sprachproben und Glossar*. Wiesbaden.
- BITKEEVA, A.N. et al. 2005. *Endangered Languages of Indigenous Peoples of Siberia*. Moscow: UNESCO Moscow Office.
- BURYKIN, A.A. 1984. Drevnejšie substratnye i adstratnye komponenty v leksike tunguso-maňčžurskix jazykov. In: *Lingvističeskaja rekonstrukcija i drevnejšaja istorija Vostoka*, I. Moskva: Nauka, 20–23.
- BURYKIN, A.A. 1999. Morphological aspects of the language of the Jurchen script. In: Janhunen, Juha – Rybatzki, Volker (eds.). *Writing in the Altaic World*. (Studia Orientalia, Vol. 87. Finnish Oriental Society. Proceedings of the 41st Annual Meeting of the Permanent International Altaistic Conference). Helsinki, 1999. 29–39.
- CHAOKE. 2006. *Xiandai xiboyu kouyu yanjiu*. Beijing: Minzu chubanshe.
- CHAOKE. 2009a. *Ewenkeyu canshu yufa*. Beijing: Zhongguo shehui kexue chubanshe.
- CHAOKE. 2009b. *Nanmu elunchunyu yanjiu*. Beijing: Minzu chubanshe.
- CINCIUS, V.I. 1948. Problemy sravnitel'noj grammatiki tunguso-maňčžurskix jazykov, *Izvestija Akademii Nauk*, 7, 518–526.
- CINCIUS, V.I. 1949. *Sravnitel'naja fonetika tunguso-maňčžurskix jazykov*. Leningrad: Učpedgiz.
- CINCIUS, V.I. – RIŠES, L.D. 1952. *Russko-ěvenskij slovar' . S priloženiem grammatičeskogo očerka ěvenskogo jazyka*. Moskva.
- CINCIUS, V.I. 1975/1977. *Sravnitel'nyj slovar' tungusoman'čžurskich jazykov. Materialy k ětimologičeskomu slovarju*. 2 Bde. Leningrad. = TMS
- CINCIUS, V.I. 1982. *Negidalskij jazyk: issledovanija i materialy*. Moskva-Leningrad: Nauka.
- Deutsch-mandjurisches Worterverzeichnis*, nach H. C. von d. GABELENTZ' Mandschu-deutschem Worterbuch) / durchges. von Hartmut Walravens und Martin Gimm. Wiesbaden: Steiner 1978.
- DOERFER, G. 1968. Die Entsprechung der türkischen Langvokale im Tungusischen. In *UJb*, 40 (1–2), 1968, 39–49.

- DOERFER, G. 1978. Urtungusisch *ö. In: *Tungusica*. I. Wiesbaden. 66–116.
- DOERFER, G. 1984. Die Körperteilbezeichnungen des Kili, *Nyelvtudományi Közlemények*, 86, 238–246.
- DOERFER, G. – HESCHE, W. – SCHEINHARDT, H. 1980. *Lamutisches Wörterbuch*. Wiesbaden.
- DOERFER, G. 1985. *Mongolo-Tungusica* (Tungusica, 3). Wiesbaden.
- DOERFER, G. – KNÜPPEL, M. 2004. *Etymologisch-Ethnologisches Wörterbuch tungusischer Dialekte (vornehmlich der Mandschurei)*. Hildesheim-Zürich-New York: Olms Verlag.
- DYBO, A.V. 1990. Inlautnye guttural'nye v tunguso-mañčžurskom i praaltajskom. In *Sravnitel'no-istoričeskoe jazykoznanie na sovremennom etape*. Moskva: Institut slavjanovedenija i balkanistiky, 51–53.
- DYBO, A. – STAROSTIN, S. 2003. Tungus-Manchu [comparative and historical phonology]. In *EDAL. I*. 156–163.
- EDAL = *Etymological Dictionary of the Altaic Languages. I-III*. By S. STAROSTIN, A. DYBO, O. MUDRAK. Leiden-Boston: Brill 2003.
- FUCHS, W. 1968. Die Manjurische Literatur. In *Handbuch der Orientalistik*. 1. Abteilung: *Nahe und Mittlere Osten*. Ed. by B. Spuler. 5. Band. *Altaistik*. 3. Abschnitt: *Tungusologie*. Leiden – Köln: E. J. Brill. 1–7.
- GABELENZ, H.C. von der. 1832. *Eléments de la grammaire mandchoue*. Altenbourg.
- GABELENZ, H.C. von der. 1864a. Beiträge zur Mandschurischen Konjugationslehre, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 18, 202–229.
- GABELENZ, H.C. von der. 1864b. *Mandschu-deutsches Wörterbuch*. Alterburg.
- GEORG, S. 2004. Unreclassifying Tungusic. In *Proceedings of the First International Conference on Manchu-Tungus Studies* (Bonn, August 28 – September 1, 2000), *Volume 2: Trends in Tungusic and Siberian Linguistics*. Ed by Carsten Naehrer, Wiesbaden: Harrassowitz, 45–57.
- GIRFANOVA, A.H. 2002. *Udeghe*. München: Lincom Europa.
- GORELOVA, L.M. 2002. *Manchu Grammar*. Leiden: Brill.
- GRUBE, W. 1896. *Die Sprache und Schrift der Jucen*. Leipzig.
- GRUZDEVA, E. 1998. *Nivkh*. München: Lincom Europa (Languages of the world/Materials 111).
- HAN, Y. – MENG, S. 1993. *Elunchunyu hanyu duizhao duben*. Beijing.
- HAENISCH, E. 1961. *Mandschu-Grammatik*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie.
- HAUER, E. 1952–1955. *Handwörterbuch der Mandschusprache / Mande cidian*. Wiesbaden – Tokio.
- HE, R. 2009. *Manyu 365ju. Yitian yiju xue manyu*. Shenyang: Liaoning minzu chubanshe.
- HU, Z. 1986. *Elunchunyu jianzhi*. Beijing.
- HU, Z. 2001. *Elunchunyu yanjiu*. Beijing: Minzu chubanshe.
- IKEGAMI, J. 1980. *An Ulta Basic Vocabulary*. Sapporo.
- IVANOVSKIJ, A.O. 1894. *Mandjurica. Obrazcy solonskogo i daxurskogo jazykov*. Sankt-Petersburg.
- JANG, T. 2008. *Xiboyu yufa yanjiu*. Kunming: Yunnan minzu chubanshe.
- JANHUNEN, J. – HOU, Y. – XU, J. 1989. The Orochen of Xinsheng, *Journal de la Société Finno-ougrienne*, 82, 145–169.
- JANHUNEN, J. 1991. *Material on Manchurian Khamnigan Evenki*. Helsinki: Castrenianumin toimitteita 40.
- JANHUNEN, J. 1993. The teens in Jurchen and Manchu revisited, *Memoires de la Société Finno-ougrienne*, 215, 169–183.
- JANHUNEN, J. 1996. *Manchuria. An Ethnic History*. Helsinki: The Finno-Ugrian Society.
- JIE, Y. 2003. *Diming zhong de Xinjiang*. Wulumuqi: Xinjiang renmin chubanshe.
- JIN, N. – STARY, G. 1993. *Sibe-English conversations*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- JIN, Q. 1984. *Nüzhen wen cidian*. Beijing.
- KALININA, E. 2008. Etjud o garmonii glasnyx v negidalskom jazyke, ili neglasnye prezumpcii o glasnyx zvukax. In *Fonetika i nefonetika. K 70-letiju Sandro V. Kodzasova*. Ed. by A.V. Arxipov et col. Moskva. 272–282.

- KALUŽYŃSKI, S. 1972. Solonisches Wörterverzeichnis. Nach F. V. Muromskis handschriftlichen Sprachaufzeichnungen bearbeitet und herausgegeben, *RO*, 34 (1), 39–77 & 34 (2), 15–56.
- KALUŽYŃSKI, S. 1977. *Die Sprache des mandschurischen Stammes Sibe aus Gegend von Kuld-scha. I. F. Muromskis sibirische Texte, II. Wörterverzeichnis*. Warszawa.
- KANE, D. 1989. *The Sino-Jurchen Vocabulary of the Bureau of Interpreters*. Bloomington: Indiana University – Research Institute for Inner Asian Studies.
- KANE, D. 2009. *The Kitan Language and Script*. Leiden – Boston: Brill.
- KAZAMA, S. 2002. *Negidal texts and grammar*. Osaka: ELPR.
- KAZAMA, S. 2002. *Ulcha oral literature 2: a collection of texts*. Osaka: ELPR.
- KAZAMA, S. 2003. *Ewen texts and grammar*. Osaka: ELPR.
- KILE, A.S. 1999. *Nanajsko-russkij tematičeskij slovar' (duchovaja kul'tura)*. Chabarovsk.
- KIM, A. 2009. Archaeological Studies of the Jurchen in the USSR and Russia. In *Ural-Altai-sche Jahrbücher. Neue Folge. Bd. 23*. 247–262.
- KIYOSE, G.N. 1977. *A Study of the Jurchen Language and Script. Reconstruction and Decipherment*. Kyoto.
- KONSTANTINOVA, O.A. 1964. *Ėvenkijskij jazyk*. Moskva – Leningrad.
- KORMUŠIN, I.V. 1998. *Udyxejskij slovar'*. Moskva: Nauka.
- LATTIMORE, O. 1933. *The Gold tribe, „Fishkin Tatars“ on the lower Sungari*. (Memoirs of the American Anthropological Association, No. 40).
- LEONTOVIČ, S.G. 1896. *Russko-oročenskij slovar'*. Vladivostok.
- LEWIS, M.P. 2009. Altaic. In *Ethnologue* <http://www.ethnologue.com/show_family.asp?subid=861-16>
- LI = LI, G.R. 2000. *Manchu. A Textbook for Reading Documents*. Honolulu/Hawaii: University of Hawai'i Press.
- LI, SH. – ZHONG, QI. – WANG, QI. 1984. *Xiboyu kouyu yanjiu*. Wulumuqi.
- LI, SH. 1986. *Xibo jianzhi*. Beijing: Minzu chubanshe.
- LI, Yo. 2010. *Manyu yufa*. Beijing: Zhongyang minzu daxue chubanshe.
- LIE, H. 1978. Solonisches Material aus dem Huin-gol. Nach R. Kamimakis Sprachmaterial um-bearbeitet, annotiert un herausgegeben. In *Tungusica. I*. Wiesbaden, 126–178.
- LIGETI, L. 1959. Les mots solons dans un ouvrage chinois des Ts'ing, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 9, 231–272.
- LIU, B. (gen. ed.). 2009. *Zhongguo shaoshu minzu*. Beijing: Minzu chubanshe.
- LOPATIN, I.A. 1957. *Material on the Orochee language, the Goldi (Nanai) language, and the Olchi (Nani) language*. Posieux-Fribourg.
- MAJEWICZ, A.F. 1984. Bronisław Piłsudski's Olczan-Polish glossary – with English equivalents, *Lingua Posnaniensis*, 27, 71–96.
- MEDVEDEV, V.E. 1977. *Kultura amurskix čžurčženěj. Konec X-XI vek. (Po materialam gruntovyx mogilnikov)*. Novosibirsk: Nauka.
- MEIER, G.F. – MEIER, B. 1979. *Handbuch der Linguistik und Kommunikationswissenschaft. Band I. Sprache, Sprachenstehung, Sprachen*. Berlin: Akademie-Verlag. 111–121.
- MENGES, K.H. 1943. The Tungus tense in –ra, *Language*, 19, 237–251.
- MENGES, K.H. 1968a. *Die tungusischen Sprachen*. In *Handbuch der Orientalistik*, 5. Bd. *Altai-stik*, 3. Abschnitt. Leiden - Köln: Brill, 21–256.
- MENGES, K.H. 1968b. *Tungusen und Ljao*. Wiesbaden: Deutsche morgenländische Gessellschaft.
- MILLER, R.A. 1975. Notes on the žürčen Numerals for the Teens, *Ural-Altai-sches Jahrbuch*, 47, 145–153.
- MU, B. – ZHU, X. (chairmen of editorial board). 2003. *2000nian renkou pucha zhongguo minzu renkou ziliao* (Tabulation on nationalities of 2000 population census of China). Vol. 1–2. Beijing: Minzu chubanshe.
- MUDRAK, O.A. 1985. K voprosu o čžurčžeňskoj fonetike. In *Jazyki Azii i Afriki (Fonetika. Leksikologija. Grammatika)*. Moskva: Nauka, 131–140.

- MUDRAK, O.A. 1988. Znaki čžurčženskogo pišma. In: *Sinxronija i diaxronija v lingvističeskix issledovanijax*. Moskva: Institut vostokovedenija, 185–210.
- NIKOLAEVA, I.A. – TOLSKAYA, M. 2001. *A grammar of Udihe*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- NORMAN, J. 1978. *A Concise Manchu–English Lexicon*. Seattle-London: University of Washington Press.
- NOVIKOVA, K.A. 1960. *Očerki dialektov évenskogo jazyka, Ol'skij govor*. I. Moskva – Leningrad.
- NOVIKOVA, K.A. – SEM, L.I. 1997. Oroksky jazyk. In *Jazyky mira: Tunguso-manchžurskie jazyky*. Moskva.
- ONENKO, S.N. 1980/1986. *Nanajsko-russkij slovar' / Russko-nanajskij slovar'*. Moskva.
- PAŠKOV, B.K. 1963. *Mančžurskij jazyk*. Moskva: Izdatělstvo vostočnoj literatury.
- PETROVA, T.I. 1967. *Jazyk orokov: (ul'ta)*. Leningrad.
- POPPE, N.N. 1931. *Materialy po solonskomu jazyku*. Leningrad: AN SSSR.
- POUCHA, P. 1962. *Do nitra Asie*. Praha: Orbis.
- ROMANOVA, A.V. – MYREEVA, A.N. 1968. *Dialektičeskij slovar' évenkijskogo jazyka*. Leningrad.
- ROZYCKI, W. 1994. *Mongol Elements in Manchu*. Indiana University Uralic and Altaic Series, 157. Bloomington.
- SA, X. 1981. *Jianming hanyu elunchunyu duizhao duben*. Beijing.
- SHIROKOGOROFF, S.M. 1944. *A Tungus Dictionary: Tungus-Russian and Russian-Tungus*. Ed. by Shinobu Iwamura. Tokyo.
- SCHMIDT, P.P. 1923a. The Language of the Negidals, *Acta Universitatis Latviensis*, V, 3–38.
- SCHMIDT, P.P. 1923b. The Language of the Olchas, *Acta Universitatis Latviensis*, VIII, 229–288.
- SCHMIDT, P.P. 1928. *The language of the Oroches*. Riga.
- SCHWARZ, M. – BLAŽEK, V. 2010. Klasifikace a rozšíření mongolských jazyků, *Linguistica brunensia*, 58, 11–50.
- SCHWARZ, M. – BLAŽEK, V. 2011. Klasifikace a přehled turkických jazyků, *Linguistica brunensia*, 59, 25–59.
- SCHULZE, W.M. 2006. A Grammar of Udihe, *Studies in Language*, 30(3), 599–616.
- SEM, L.I. 1976. *Očerki dialektov nanajnskogo jazyka. Bikinskij (ussurisjkij) dialekt*. Leningrad.
- SOTAVALTA, A.A. – HALÉN, H. 1978. *Westlamutische Materialien*. Helsinki.
- STACHOWSKI, M. 1993. *Dolganischer Wortschatz. Lexica dolganica*. Krakow.
- STAROSTIN, S. 1991. *Altajskaja problema i proisxoždenie japonskogo jazyka*. Moskva: Nauka.
- STOLYAROV, A.V. 1994. Nanajskij jazyk. In *Krasnaja kniga jazykov narodov Rossii: Encyklopedičeskij slovar'-spravočnik*. Moskva.
- SUNIK, O.P. 1985. *Ulčeskij jazyk. Issledovanija i materialy*. Leningrad.
- SUNIK, O.P. 1968. Tunguso-maňčžurskie jazyki. In *Jazyki narodov SSSR: Mongol'skie, tunguso-maňčžurskie i paleoaziatskie jazyki*. Ed. by P.Ja. SKORIK et alii. Leningrad: Nauka, 53–67.
- ŠTERNBERG, L.Ja. 1933. *Giljaki, oroči, go'dy, negidalecy, ajny*. Xabarovsk: Da'lgiz.
- TMS = *Sravnitel'nyj slovar' tunguso-maňčžurskix jazykov. I-II*. Ed. by V.I. CINCIUS. Leningrad: Nauka 1975–77.
- TSUNG, L. 2009. *Minority Languages, Education and Communities in China* (Palgrave Studies in Minority Languages and Communities). Houndmills – New York: Palgrave Macmillan.
- TULISOW, J. 2000. *Język mandżurski*. Warszawa: Dialog (Języki Azji i Afryki).
- ULVING, T. 1997. *Dictionary of Old and Middle Chinese. Bernhard Karlgren's Grammata Serica Recensa Alphabetically Arranged*. Göteborg: Acta universitatis gothoburgensis.
- VASILEVIČ, G.F. 1948. *Russko-évenkijskij (russko-tungusskij) slovar'*. Moskva.
- VASILEVIČ, G.F. 1958. *Évenkijsko-russkij slovar'*. Moskva.
- VOVIN, A. 1993. Towards a new classification of Tungusic languages, *Ural-Altäische Jahrbücher*, 65, 99–113.
- WANG, Q. 2005. *Manyu yanjiu*. (ed. Sun Hongkai). Beijing: Minzu chubanshe.
- WURM, S.A. et. al. 1988. *Language Atlas of China / Zhongguo yuyan dituji*. (Pacific Linguistics, 102). Hong Kong.

- ZAXAROV, I.I. 1875. *Polnyj maščžursko-russkij slovar'*. Sankt Petersburg.
 ZHANG, Y. – BING, L. – XI, ZH. 1989. *Elunchunyu*. Jilin.
 ZHANG, Y. – BING, L. – XI ZH. 1989. *Hezheyu*. Changchun: Jilin daxue chubanshe.
 ZIKMUNDOVÁ, V. 2010. The function of descriptive verbs in colloquial Sibe. 1. The basic pair of verbs of motion *ji-* 'to come' vs. *gen-* 'to visit', *Mongolo-Tibetica Pragensia*, '10, *Ethnolinguistics, Sociolinguistics, Religion and Culture*, 3/2, 95–123.

Internetové zdroje:

http://altaica.narod.ru/bibliograf/e_turkmeng.htm
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=evn
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=eve
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=neg
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=gld
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=oa
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=oac
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=ulc
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=orh
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=ude
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=mnc
http://www.ethnologue.com/show_language.asp?code=sjo

TUNGUSIC LANGUAGES – SURVEY, CLASSIFICATION AND PRESENT STATE

Tungusic languages are the third and smallest group or family of Altaic languages. In the first part of the article some models of genetic and partly geographic classifications of Tungusic Languages are presented. The second part gives the tables of phonetic correspondences between modern Tungusic idioms. In the third part we describe demographic development and geographic dispersion of all Tungusic idioms according to their genetic relations and present state.

Michal Schwarz
 Ústav jazykovědy a baltistiky
 Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
 Arna Nováka 1
 602 00 Brno
 Česká republika
 e-mail: schwarz@phil.muni.cz

Václav Blažek
 Ústav jazykovědy a baltistiky
 Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
 Arna Nováka 1
 602 00 Brno
 Česká republika
 e-mail: blazek@phil.muni.cz